

De vanzelfsprekende materiële dimensie van religieuze rituelen is soms uit het oog verloren, en rituelen met zintuiglijke elementen verloren vaak hun plausibiliteit. Dit is niet alleen een therapeutisch maar ook een praktisch-theologisch probleem, want vanouds zijn de zintuigen kanalen voor religieuze ervaring, inzicht en oriëntatie. Deze bundel voorziet in een degelijke reflectie op de belangrijke plaats van zintuigen binnen de pastoraal en is daarvoor tegelijkertijd een pleidooi. Het uitgangspunt is dat 'de zintuigen het belichaamde medium vormen waarlangs mensen zichzelf, de ander en het goddelijke in de wereld kunnen kennen' (vii). De auteurs zien in zintuiglijke waarnemingen niet alleen een opstap voor verkondiging, maar waarderen het als een antropologische basis van die verkondiging. In het eerste deel van het boek worden verschillende zintuigen verkend, bijvoorbeeld geur. Dat is een basiscategorie voor herinnering: geuren zijn vaak gekoppeld aan plekken en aan de verhalen die op deze plekken betekenisvol werden en waren. Door de geur komen plekken en verhalen weer tot leven. In een andere casus wordt duidelijk hoe contemplatief kijken mensen een nieuw zicht op de werkelijkheid kan geven. In het tweede deel worden voorbeelden besproken van liturgische praktijken uit verschillende culturen waarin zintuigen een rol spelen. Dat kan een symbolische tekentaal zijn, een specifiek gebruik van water in het doopsel of diverse manieren van handoplegging. Deze casussen zijn in de Nederlandse en Vlaamse praktijk wellicht niet allemaal zonder meer toepasbaar, maar ze geven wel degelijk te denken. Als geestelijk verzorgers en pastores zich van hun eigen zintuigen bewust worden en creatief omgaan met zintuiglijke elementen in hun tradities, kan dat bijdragen aan het verdwijnen (of verminderen) van het taboe in het pastoraat op zintuiglijkheid en lichamelijkheid.

[THOMAS QUARTIER]

God tussen oorlog en vrede: Kritische reflecties op de relatie tussen religie en geweld (Annalen van het Thijmgenootschap), red. F.G. Bosman/H. Goris, Nijmegen, Valkhof Pers, 2018; 155 blz., € 17,50, ISBN 9789056254964.

Religieus geweld is sinds de aanslagen van 11 september 2001 een belangrijk thema voor theologische reflecties. Dit boek over precies dat thema is gebaseerd op lezingen die in 2016 en 2017 werden georganiseerd door de afdeling Katholieke Theologie van het Thijmgenootschap. Het is een veelkleurig palet van bijdragen waarin voor de meeste auteurs reflecties op de eigen traditie centraal staan. Na een (overigens niet al te best geredigeerde) inleiding van de redacteurs, schrijft K. Spronk over geweld in de Bijbel aan de hand van Simson, en P. van Hecke over de eertijds populaire these (van o.a. J. Assmann) dat monotheïstische tradities eerder geneigd zouden zijn geweld voort te brengen dan polytheïstische – een stelling die hij terecht relateert. Van Hecke pleit ervoor om de Bijbel niet eclecticisch te lezen maar te begrijpen als literatuur die met zichzelf in gesprek is. Een historisch exposé over kruistochten en inquisitie (D. Mueller en G. Ackermans) geeft, behalve interessante historische notities, een soms wel erg relativiserende analyse van het gebruik van geweld. Verder biedt de bundel een theologische analyse van een recent document van de Internationale Theologische Commissie (ITC) door A. Denaux, een introducerend artikel over de ontwikkelingen in het concept van de islamitische jihad (J.J. de Ruiter) en een interessante bijdrage van R. te Velde die aan de hand van Pascal de tweespalt van heil en onheil in het christelijke denken peilt. P. Cliteur houdt een betoog – zonder heldere analyse – voor de universele mensenrechten. Het meest prikkelende artikel van de bundel komt van T. de Wit die mede aan de hand van de Amerikaanse rechtsgeleerde P. Khan laat zien hoe liefde, gebaseerd op verbondenheid, voor de rechtsstaat altijd een potentieel gevaar oplevert. De bundel biedt interessante gespreksstof voor

leerkringen maar ook voor studenten theologie en religiewetenschap.

[LUCIEN VAN LIERE]

Toegezonden boeken

R. Bieringer, *Geld en genade: Het christelijke geloof in de hedendaagse economische context*, Leuven, Acco, 2018; 200 blz., € 28,50, ISBN 9789463440271; **D. Collin**, *Le christianisme n'existe pas encore*, Paris, Éditions Salvator, 2018; 191 blz., € 18,-, ISBN 9782706716348; **G.-J. van der Heijden**, *Het uitschot en de geest: Paulus onder filosofen* (Kristalpalais reeks voor eigentijdse filosofie), Nijmegen, Vantilt, 2018; 264 blz., € 19,95, ISBN 9789460043673; **R. George-Tvrtković**, *Christians, Muslims, and Mary: A History*, Mahwah, Paulist Press, 2018; 272 blz., \$ 27.95, ISBN 9780809153282; **J. Kirwan**, *An Avant-garde Theological Generation: The Nouvelle Théologie and the French Crisis of Modernity* (Oxford Theology & Religion Monographs), Oxford, Oxford University Press, 2018; 311 blz., £ 70.-, ISBN 9780198819226; **K. van der Kooi/M. van der Kooi**, *Goed gereedschap is het halve werk: De urgentie van theologie in pastoraat en zielzorg*, Utrecht, Boekencentrum Uitgevers, 2017; 174 blz., € 16,99, ISBN 9789023950448; **I. Kuin**, *Leven met de goden: Religie in de Oudheid*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2018; 172 blz., € 14,99, ISBN 9789462984806; **G. Quicke**, *Spirituele verkenning van de christenen in het Midden-Oosten: Veraf of dichtbij?*, 's-Hertogenbosch, Gompel&Svacina, 2018; 108 blz., € 17,90, ISBN 9789463710138; **H. van Stralen**, *Bron en bestemming: Essays over literatuur en christendom* (Filosofiegewijs, 2), 's-Hertogenbosch, Gompel&Svacina, 2018; 174 blz., € 23,-, ISBN 978463710145; **D. Teubner**, *Prayer after Augustine: A Study in the Development of the Latin Tradition* (Changing Paradigms in Historical and Systematic Theology), Oxford, Oxford University Press,

2018; 257 blz., £ 65.-, ISBN 9780198767176; **P. van der Wal**, *Wat maakt het leven de moeite waard? Ouderen aan het woord die permanent van intensieve zorg afhankelijk zijn*, Utrecht, Boekencentrum Academic, 2018; 272 blz., € 17,99, ISBN 9789023952381; **F. Watts**, *Psychology, Religion, and Spirituality: Concepts and Applications* (Cambridge Studies in Religion, Philosophy, and Society), Cambridge, Cambridge University Press, 2017; 211 blz., £ 18.99, ISBN 9781107630567; **W.J. Wildeman**, *In Our Own Image: Anthropomorphism, Apophaticism, and Ultimacy*, Oxford, Oxford University Press, 2017; 252 blz., £ 55.-, ISBN 9780198815990; **M.A. van Willigen**, *Vertrouwen op God: Leven als rechtvaardige in de Vroege Kerk*, Heerenveen, Uitgeverij Groen, 2017; 192 blz., € 14,95, ISBN 9789088971822. *God tussen oorlog en vrede: Kritische reflecties op de relatie tussen religie en geweld* (Annalen van het Thijmgenootschap), red. F.G. Bosman/H. Goris, Nijmegen, Valkhof Pers, 2018; 155 blz., € 17,50, ISBN 9789056254964; *History of Global Christianity, I: European and Global Christianity, ca. 1500–1789*. Transl. D. Orton, ed. J.H. Schjørring/N.A. Hjelm, Leiden/Boston, Brill, 2017; 457 blz., € 180,-, ISBN 9789004341920; *History of Global Christianity, II: History of Christianity in the 19th Century*. Transl. D. Orton, ed. J.H. Schjørring/N.A. Hjelm, Leiden/Boston, Brill, 2017; 346 blz., € 180,-, ISBN 9789004352803; *History of Global Christianity, III: History of Christianity in the 20th Century*. Transl. D. Orton, ed. J.H. Schjørring/N.A. Hjelm, Leiden/Boston, Brill, 2018; 526 blz., € 180,-, ISBN 9789004352810; *Le défi de la fraternité / The Challenge of Fraternity / Die Herausforderung der Geschwisterlichkeit* (Theology East-West. European Perspectives, 23), éd. M.-J. Thiel/M. Feix, Zürich, LIT Verlag, 2018; 632 blz., € 39,90, ISBN 9783643910189; *The Future of Lived Religious Leadership* (Amsterdam Studies in Theology and Religion, 7), ed. R. Brouwer, Amsterdam, VU University Press, 2018; 258 blz., € 34,95, ISBN 9789086597741.